

KÜRESELLEŞME, YOKSULLUK VE EMEK PİYASASI POLİTİKALARI

Hüseyin Mualla YÜCEOL

Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F
Çalışma Ekonomisi ve
Endüstriyel İlişkiler Bölümü
hyuceol@mersin.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma küreselleşme ile birlikte işgücü piyasasında ortaya çıkan değişimi ve bu değişimin emek piyasası bağlamında yoksullukla ilişkisini incelemektedir. Bir ülkede işsizliğin artan bir şekilde alt gelir gruplarında birikmesi, gelir dağılımının bozulmasındaki ve dolayısıyla yoksulluk sorununun çözümü olanaksız bir duruma dönüşmesindeki en temel faktördür. Bu durum küreselleşme olgusu etrafındaki tartışmalarda genellikle göz ardı edilen ya da üzerinde daha az durulan bir konudur. Halbuki, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tüm iktisadi yapıyı etkileyen istikrarsızlıkların temelinde, emek piyasasının kronik dengesizliğine neden olan unsurlar yatmaktadır. Bu çerçevede çalışma iki temel soruyu cevaplamaya çalışmaktadır: birincisi, emek piyasası küreselleşme sürecinde bir “geçiş mekanizması” mıdır ?, ikincisi, emek piyasası politikaları yoksulluğun giderilmesinde bir araç olarak kullanılabilir mi ? Çalışma, söz konusu soruların cevabının bir takım değerlendirmelerle birlikte evet olabileceğini göstermekte, dünyada ve Türkiye’ de konuyla ilgili bulguları ve sonuçları incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, işsizlik, yoksulluk, emek piyasası politikaları.

ABSTRACT

This study analyzes the effects of globalization in the labor market and also the relationship between these effects and poverty. The accumulation of unemployment at an increasing rate in the lower income groups in a country is the main factor in worsening the income distribution and, therefore, causing poverty to be an insolvable problem. This situation is either ignored or not given enough attention in the debates related to globalization. However, especially in the developing countries, factors that cause chronic disequilibria in labor market are at the center of instabilities affecting the whole economic structure. In this context, this study tries to answer to questions: i) Is the labor market a transition mechanism in the process of globalization ? ii) Could the labor market policies be used to eradicate poverty ? It is shown that answers to these questions are "yes" with some reservations. In this paper some stylized facts and debates about this subject are also analyzed.

Key Words: Globalization, unemployment, poverty, labor market policies.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde, Fordist kitlesel üretim sistemiyle birlikte sermayede yaşanan büyüme süreci ve sosyal devlet politikalarıyla birleşen Keynesçi ekonomi politikaları, 1970'li yıllarla birlikte önemli bir dönüşüm yaşadı. 1970'li yıllarda yükselen enflasyonla birlikte yatırımlarda ortaya çıkan durgunluk ve işsizlik oranının artışıyla kendisini dışa vuran büyük ekonomik kriz, bu dönüşümün en önemli nedenini oluşturmuştur. Bu krizin uzun dönemli ve yapısal olacağına yönelik belirtiler ise sorunun aşılması konusunda yeni arayışları gündeme getirmiştir.

Üretim yapısında ve emek piyasalarında çok belirgin değişimler yaratan bu arayışlar, işsizlik ve yoksulluk ilişkisinin temellerinin saptanmasıyla ilişkili olarak bazı ipuçları ortaya koymaktadır. Ticaret, finans, yoksulluk, özel yatırımlar, bilgi ve iletişim teknolojileri, sağlık, çevre ve güvenlik gibi ekonomik ve toplumsal bir çok konuda değişiklikler gündeme getiren bu durum, “küreselleşme” kavramı çerçevesinde şekillenmektedir. Uluslararası bütünleşme süreciyle ilişkili olarak küreselleşme, bir yandan toplumlar ve ekonomiler arasında yoksulluğun azaltılması için güçlü bir dinamik yaratırken, diğer yandan özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk ve eşitsizliği arttıran çok belirgin riskler taşımaktadır.

Bu çalışma küreselleşme sürecinin yoksulluk üzerindeki etkisini, emek piyasasında yaşanan değişimlerle bağlantılı olarak incelemektedir. Küreselleşme ve yoksulluk konusundaki gözlem ve araştırmalarda genel olarak emek piyasasında yaşanan değişimlerin, özel olarak işsizlikteki dalgalanmaların önemi genellikle göz ardı edilmektedir. Gerçeği vurgulamak gerekirse işsizlik, yoksulluğun en önemli nedenlerinden biridir ve insanların yoksullaşması, yani belirli bir gelirden yoksun olmaları her şeyden önce bir işte çalışmıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, işsizlik sorunu, içinde bulunduğumuz dönemde, ülkelerin ekonomik kalkınma ve istikrar sağlama amacının önündeki en büyük tehlikedir. Bu nedenle yoksulluk sorununun emek piyasası açısından değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu, küreselleşme ve yoksulluk ilişkisinin işsizlik bağlamında ele alınması çabasının ardında yatan yönlendirici ana öğedir.

Çalışma bu doğrultuda, Türkiye’de tüm iktisadi yapıyı etkileyen istikrarsızlıkların temel kaynaklarından birisi olan emek piyasası dengesizliklerine de göndermeler yapmaktadır. Türkiye’de işsizlik, emek piyasasının arz ve talep tarafından beslenmekte; nüfus artışı ve tarımsal yapının doğurduğu iç göçle birlikte gizli veya açık işsizlik olarak ekonomiye yansımaktadır. Bu çerçevede çalışma, küreselleşmenin emek piyasalarının işleyişine ciddi bir şekilde müdahale eden bir süreç olup olmadığı konusunu Türkiye açısından değerlendirmektedir.

Bu bağlamda çalışma, küreselleşme sürecinde emek piyasalarının bir ara mekanizma olduğu konusunu geliştirmeye çalışmaktadır. Burada ilk olarak; küreselleşmeyle birlikte önce üretim yapısında bir değişimin ortaya çıktığı, daha sonra bunun durağan bir süreç olmaması nedeniyle emek piyasalarının bir dönüşüm yaşadığı ve son olarak bu dönüşümün yoksulluğu arttıran bir unsur olduğu şeklinde bir yaklaşım geliştirilmektedir. Çalışma bu etkileşim mekanizmasını araştırdıktan sonra ikinci olarak, emek piyasası politikalarının yoksulluğun azaltılmasında bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde durmaktadır.

2. Çalışmanın Teorik Çerçevesi

2.1. Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Boyutu

Küreselleşme “tek küresel piyasa” yaratma mantığına dayanan, evrensel bir iktisadi yeniden örgütlenme hareketinin genel adı olarak adlandırılabilir. Küreselleşme süreci kazananları ve kaybedenleriyle, yarattığı fırsatlar ve dezavantajlarıyla paradoksal olarak nitelendirilmektedir. *Stiglitz* (2002) küreselleşmeye kötü anlam yükleyenlerin çoğunlukla faydalarını görmezden geldiğini, küreselleşme yandaşlarının ise daha dengesiz bir yaklaşımla ilerleme ile küreselleşmeyi aynı anlamda kullandıklarına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, küreselleşme konusunda gerek teorisyenler, gerekse uygulamacılar arasında uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Küreselleşmenin siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça, taraftarları kadar karşı çıkanların sayılarında da artışa tanık olunmaktadır. Çünkü küreselleşmeden kazananlar olduğu kadar, kaybedenler de mevcuttur (Bozkurt, 1999:1). *Santerelli ve Figini* (2005) küreselleşme hakkında yeterli bilgi birikimi oluşmadığını ileri sürerlerken; i-küreselleşme, eşitsizlik ve yoksulluk kavramlarının ölçme ve tanımlama kısıtları, ii-küreselleşmenin ekonomik kalkınma açısından yeni bir olgu olması, iii- önsel (a priori) önermeler ve ideolojik faktörlerin küreselleşme tartışmalarında yanlı sonuçlar yaratması konularını vurgulamaktadırlar.

Giddens (2000) küreselleşme konusundaki yaklaşımları “şüpheciler” ve “radikaller” olarak ikiye ayırmakta, *Wallerstein, Samir Amin ve Ronald Robertson* gibi sosyologlar ise küreselleşmeyi kapitalizmin temelleri ve tarihsel gelişim süreci ile ilişkilendirerek, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını kabul etmektedirler (Taban ve Kar, 2004, s.330). *Amin* (1999) ise küresel kapitalizmin yeni bir dünya düzenine değil, kutuplaşmaya ve küresel düzensizliğe ve dünya ölçeğinde eşitsiz gelişmeye yol açtığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde *Hirst ve Thompson* (1998), eğer küreselleşme ülkeler arasındaki büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi olarak yorumlanırsa, bu sorunun cevabının kesinlikle olumsuz olduğunu belirtmekte, gerçek anlamda bütünleşmiş bir dünya ticaret sisteminin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında oluşturulduğunu kabul etmektedirler (Hirst ve Thompson, 1998:8). *Held, McGrew, Goldbalt ve Perraton* (1999) “yeni olan ne ?” sorusuna verilen cevaba göre küreselleşme konusundaki tartışmaları “hiper küreselciler”, “kuşkucular” ve “dönüşümcüler” olarak sınıflandırmaktadır (Bozkurt, 1999: 8).

Bu saptamaların ışığında küreselleşme anlam bakımından 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra belirginleşirken, kavram ve etkilerinin büyüklüğü bakımından 1970’ li yıllardan sonra akademik gündeme yerleşmiştir. 1960’ larda iletişim kuramcısı *Marshall McLuhan*’ın “Global köy” (global village) olarak düşün dünyasına takdim ettiği ve *Z. Brzezinski*’nin 1990’larda “global kent” (global city) olarak genelleştirdiği globalleşme kavramı günümüzde küreselleşme olarak ve çoğunlukla da olumlu bir anlam yükü ile beraber her yerde kullanılmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme sözcüğünün kullanımı 1980’li yıllarla birlikte yaygınlaşmış, küreselleşme anlamındaki “globalize” sözcüğü sözlüklere 1980’li yıllardan sonra girmiştir (Kazgan, 1994:78). *Taylor ve Flint’e* (2000) göre bugün küreselleşme analizleri sekiz farklı boyutu dile getirmektedirler: ekonomik küreselleşme, siyasal küreselleşme, sosyal küreselleşme, teknolojik küreselleşme, finansal küreselleşme, coğrafi küreselleşme, kültürel küreselleşme ve ekolojik küreselleşme.

Bununla birlikte, Birleşmiş Milletlerin İnsani Kalkınma Raporu'nun da (2000) vurguladığı üzere küreselleşme yeni bir olgu olmasa da genel olarak en azından şu dört alanda farklılığını hissettirmektedir: *Yeni pazarlar* (yabancı para ve sermaye piyasaları küresel olarak birbirine bağlıdır ve 24 saat işlem yapılabilir), *Yeni araçlar* (İnternet linkleri, mobil telefonlar, medya ağları), *Yeni aktörler* (Dünya Ticaret Örgütü ulusal hükümetlerin üstünde bir otoritedir. Çok uluslu şirketler bir çok ülkeden daha büyük bir ekonomik güce sahiptir, küresel gönüllü kuruluşlar (NGOs) ve ulusal sınırları aşan diğer gruplar da bunlar arasındadır), *Yeni kurallar* (ulusal hükümetlerin gücünü daraltan ve ulusal hükümetleri daha çok bağlayan ticaret, hizmet ve entelektüel mallar üzerinde çok taraflı antlaşmalar).

Tablo-1 Global Ekonomiyle Bütünleşme

	Mal Ticareti (%)				Ticari hizmetler		Brüt Özel		Brüt Yabancı	
	GSYİH'nın		Hizmetler dışında		ihracatının mal		Sermaye		Doğrudan	
	Yüzdesi	Yüzdesi	kalan GSYİH'nın	Yüzdesi	ihracatına oranı	%	Akımları	Akımları	Yatırımlar	Yatırımlar
	1990	2002	1990	2002	1990	2002	1990	2002	1990	2002
Düşük Gelir	26.9	37.3	-	-	14.6	19.4	3.0	4.4	0.5	1.7
Orta Gelir	35.2	54.9	74.6	116.8	16.5	15.6	6.8	12.4	1.0	3.7
Düşük ve Orta Gelir	33.4	51.8	74.5	115.0	16.2	16.1	6.0	11.1	0.8	3.6
Doğu Asya ve Pasifik	47.0	63.4	78.5	104.6	14.1	13.6	5.0	10.2	1.7	4.1
Avrupa ve Merkezi Asya	28.8	64.3	53.3	132.1	29.6	21.7	-	13.9	-	3.7
Latin Amerika ve Karayipler	23.1	41.2	66.4	132.0	17.5	13.4	7.9	13.7	0.9	4.0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	46.6	50.5	84.0	90.9	11.6	12.2	6.0	10.3	0.8	0.9
Güney Asya	16.5	24.2	-	-	24.6	39.5	1.4	3.2	0.1	0.7
Sahra-altı Afrika	40.8	55.3	77.1	119.7	13.9	10.1	4.9	9.6	1.0	2.2
Yüksek Gelir	32.3	37.6	80.9	117.2	23.2	25.5	10.9	22.9	3.0	6.6
Avrupa (EMU)	44.9	56.3	112.6	141.9	24.4	23.7	10.9	22.9	3.0	14.8
Türkiye	23.4	45.9	44.5	105.5	60.8	42.6	4.3	7.7	0.5	0.7

Kaynak: Dünya Bankası (2005), *World Development Indicators 2004*, <http://www.worldbank.org>.

Tablo-1 1990'dan 2002'ye dünyada küreselleşmenin ekonomik bütünleşme boyutunu ve geldiği noktayı göstermektedir. Tablo ilk olarak, gelir gruplarına göre tüm bölgelerde mal ticaretinin arttığını ve özellikle hizmetler dışında kalan mal ticaretinde bütün bölgelerde çok büyük artışlar yaşandığını göstermektedir. Küreselleşmenin bir göstergesi olarak kullanılacak ikinci bir tanımlama hizmetler ihracatının mal ihracatına oranıdır. Söz konusu oran, 1990 yılına göre 2002 yılında genel olarak gruplar açısından çok büyük farklılık göstermezken, düşük gelirli ülkelerle Güney Asya'da önemli bir artış sergilemekte, Avrupa, Pasifik, Latin Amerika ve Karayiplerde ise önemli bir düşüşe işaret etmektedir.

Üçüncü olarak brüt özel sermaye akımları tüm bölgelerde ciddi bir şekilde artarken, brüt doğrudan yabancı yatırımların da yükseldiği gözlenmektedir ancak bunun dünyada genel olarak özel sermaye yatırımlarında ortaya çıkan artışın gerisinde kaldığı

ortaya çıkmaktadır. Burada özellikle Avrupa'da (Avrupa Parasal Birliği'ne üye ülkeler içinde) büyük bir artış yaşanmaktadır. Türkiye'de mal ticaretinin, özellikle hizmetler dışında kalan ticaretin 1990'da % 44.5, 2002'de % 105.5 olduğunu, buna karşın ticari hizmetler ticaretinin mal ticaretine göre azaldığını belirtmek gerekmektedir. Diğer taraftan brüt sermaye akımları 1990'da %4.3 iken bunun 2002'de % 7.7'ye yükseldiğini, yabancı doğrudan yatırımlarının ise her iki dönemde % 1'in altında kaldığını ve düşük kaldığını da vurgulamak küreselleşmenin Türkiye'deki etkisini anlamak açısından yararlı olacaktır. Buna göre, genel olarak tüm dünyada küreselleşme mal ticareti açısından ve özel sermaye akımları açısından büyük bir ivme kazanmış ve bütünleşme anlamında dünyada göz ardı edilemeyecek bir gelişme dinamiği söz konusu olmuş, fakat gelişme hızı açısından doğrudan yabancı yatırımlar bunların gerisinde kalmıştır.

2.2. Küreselleşme Süreci ve Yoksulluk

Yoksulluk, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başındaki en önemli araştırma konularından birini oluşturmuş ve konuyla çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak, yoksulluk ile ilgili çalışmalar ve tartışmalar nedenden çok sonuç üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yoksulluğun tanımı, onunla nasıl mücadele edileceği konuları tartışılırken sermaye birikimi, kapitalist sistemin temel mekanizması, işleyişi ve emek piyasalarında yaşanan dönüşüm yeterince sorgulanmamaktadır.

Bu çalışmanın temel iddiası, yaşamını sürdürmek için gerekli geliri çalışarak elde etmek zorunda olan kesimler için işsiz kalmanın ya da istihdam edilmemiş olmanın, yoksulluk kısır döngüsünün başlangıç noktası olmasıdır. Yoksulluğun en önemli nedenlerinden biri olan işsizlik, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışan sayısındaki artış ise geçimini sadece emeğiyle sağlayan insanları işsizleştirmekte ve yoksullaştırmaktadır. Bu sürecin temel işleyiş mekanizması ise, üretim sisteminin esnekleşmesi ve bunun doğal bir uzantısı olan emek piyasalarındaki dönüşümle açıklanabilir. Bu nedenle burada klasik '*mutlak yoksulluk*' ve '*göreceli yoksulluk*' gibi daha çok parasal göstergeler üzerinden yapılan hesaplamalar ele alınmamıştır. Çünkü yoksulluk toplumsal olarak belirlenen bir asgari geçim düzeyine ulaşmak için gerekli maddi imkanlara sahip olmayan insanların durumu olarak tanımlandığında, gelir ve gelir bölüşümü sorunlarının üzerinde durmak gerekmektedir.

Küreselleşme ile ilişkilendirilen piyasa güçlerinin çözülmesi sonucunda genellikle, verimlilik ve mümkün ölçüde ekonomik büyüme olacağı yönünde bir beklenti vardır. En çok kullanılan uluslararası ticaret modellerine göre daha düşük tarifeler ve ulaşım maliyetleri, ülkeleri karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları malları üretmeye yöneltmektedir. Bunun gibi, gelişmiş ülkeler becerisi yüksek işçiler, gelişmekte olan ülkeler ise daha az becerili işçiler açısından yoğundur. Dolayısıyla küreselleşme, gelişmiş ülkelerdeki becerikli işçiler için talebi artırırken, yoksul olan ülkelerdeki becerikli olmayan işçilere olan talebi arttırmaktadır. Bu görüşe göre ekonomik birleşme, eğer iş düzenlemeleri niteliksiz işçilerin ücretlerini aşağı yönde düşmeme anlamında engelliyorsa, sanayileşmiş bölgelerde eşitsizlik ya da işsizlik artacaktır (Wood, 1994). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği azaltacak ve yoksulluğu azaltma yönünde önemli unsurlar olarak görülen daha çok dışa açılma ve deregülasyon söz konusu olacaktır (World Bank, 1990).

Bununla birlikte, yapılan araştırmaların çoğu sarkacın etkinlik yönünde ve eşişsizlik yaratma yönünde salınmakta olduğunu göstermektedir. Düşük ücretler ve çalışanların sınırlı hakları yabancı yatırımları cazip kılmak ve piyasa paylarını artırmak konusunda sermaye sahiplerine bir avantaj sağlamaktadır. Fakat bunun sonucunda, becerisini yeni teknolojilere ve yönetsel yapılara uyumlaştırabilenler işçi ile bunu yapamayan arasında, ikinci lehine bir eşişsizlik ve yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Eşişsizliğin olduğu ülkelerde bu konu üzerinde yapısal özellikler, toprak sahipliği yapısı, politik sistem ve eğitimde ulaşılan düzey veya dini inançlar etkili olmaktadır (Rama, 2001:4). Diğer taraftan *Ravallion'a* göre veriler eşişsizliğin ülkeler arasında yavaş yavaş yakınladığını doğrulamaktadır. *Lundberg* ve *Squire* (1999) ekonominin açılmasıyla daha yüksek eşişsizliklere ulaşıldığı yönünde kanıtlar öne sürmektedir. *Dolar* ve *Kraay* (2001), nüfusun en yoksul kesiminin tüketimlerinin ya da kazançlarının ülkelerin kişi başına geliriyle aynı oranda arttığını, dolayısıyla küreselleşmenin ülkelerde daha yüksek eşişsizliğe yol açtığını söylemektedir. *Rama'ya* (2001) göre küreselleşmenin farklı özellikleriyle farklı sonuçlar doğurabileceğini, örneğin dışa açılma sonucunda ücretlerin düşebileceğini, ancak doğrudan yabancı yatırımlarla yükseleceğini, aynı şekilde eşişsizliğe yol açarken ücretlerin eğitimle yükselebileceğini belirtmektedir. *Dollar* (2001) daha geri kalmış ekonomilerin bütünleşmelerini daha fazla derinleştirmeleri anlamında daha fazla yarar sağlayabileceğini, yoksulluğun azaltılabilmesinde küreselleşmenin bir araç olabileceğini vurgulamaktadır. *Sala-i Martin* (2002) ise küreselleşme yılları olarak adlandırılabilir son yirmi yılda yoksulluğun ve eşişsizliğin birlikte arttığını öne sürmektedir.

Bütünleşen dünya anlamında küreselleşme sürecinde yoksulluğun boyutunu vurgulamak üzere, Dünya Bankası'nın, Dünya Kalkınma Raporları arasında yoksulluğa özel önem verdiği bir raporun sonucu olarak yayınlanmış yoksulluk verileri aşağıda gösterilmektedir. Tablo-2'ye göre 1998 yılına kadar yaklaşık 12 yıllık bir süreçte dünyada yoksul nüfusun sayısı nüfusun yüzdesi olarak ortalama % 25 civarındadır. Ancak dünyada yoksulluğun en yoğun bulunduğu bölgeler Sahra altı Afrika ve Güney Asya bölgeleridir. Günlük 1.08 doların altında yaşayan insan sayısı olarak dünyada yoksulluğun son derece önemli bir boyutta olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, Doğu Avrupa ve Merkezi Asya'da, Latin Amerika ve Karayiiplerde, Orta Asya ve Kuzey Afrika'da yoksullukta daha hızlı bir artış olduğu da tablodan izlenebilmektedir.

Türkiye'de DİE'nin (2004), "2002 Yılı Yoksulluk Çalışması" sonuçlarına göre fertlerin % 1.35'i (yaklaşık 926 bin kişi) gıda harcamalarını içeren yoksulluk (açlık) sınırının altında yaşarken, % 26.96'sı (yaklaşık 18.4 milyon kişi) gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bunun yanında DİE'nin çalışması, işteki durumun ve işsizliğin yoksulluğa etki eden önemli faktörlerden birisi olduğunu göstermektedir. Tablo-3 Türkiye'de fertlerin işteki durumuna göre yoksulluk oranlarını göstermektedir. Tablo-3'e göre 2002 itibariyle en yüksek yoksulluk oranına sahip grup % 45,01'lik oranla yevmiyeli (geçici, mevsimlik) çalışanlar, en düşük grup ise % 8,99 ile işverenler olmuştur. Özellikle kırsal yerlerde oldukça yüksek nüfus payına sahip ücretsiz aile işçileri de ikinci sırada yoksulluk riskine sahip grubu teşkil etmektedir. İşsizlerde yoksulluk riski, Türkiye genelinde % 32,44 iken, kentsel yerlerde % 22,99, kırsal yerlerde ise % 62,56 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-2 Bölgelere Göre Günlük 1.08 \$' ın Altında Yaşayan Nüfus (1993 Satın Alma Gücü Paritesine Göre)

Bölge	Günde 1.08 \$'dan daha az gelire yaşayan nüfusun oranı (%)					Günde 1.08 \$'dan daha az gelire yaşayan nüfus (milyon)				
	1987	1990	1993	1996	1998	1987	1990	1993	1996	1998
Doğu Asya (Çin hariç)	26.60 23.94	27.58 18.51	25.24 15.87	14.93 9.97	15.32 11.26	417.53 114.14	452.45 91.98	431.91 83.52	265.13 55.08	278.32 65.15
Doğu Avrupa ve Merkezi Asya	0.24	1.56	3.95	5.12	5.14	1.07	7.14	18.26	23.82	23.98
Latin Amerika ve Karayipler	15.33	16.80	15.31	15.63	15.57	63.66	73.76	70.79	75.99	78.16
Orta Asya ve Kuzey Afrika	4.30	2.39	1.93	1.83	1.95	9.31	5.66	4.95	5.01	5.55
Güney Asya	44.94	44.01	42.39	42.26	39.99	474.41	495.11	505.08	531.65	522.00
Sahra Altı Afrika	46.61	47.67	49.68	48.53	46.30	217.22	242.31	273.29	288.97	290.87
Toplam (Çin hariç)	28.31 28.51	28.95 28.05	28.15 27.72	24.53 27.01	23.96 26.18	1183.19 879.81	1276.41 915.94	1304.29 955.89	1190.58 980.53	1198.8 985.71

Kaynak: Dünya Bankası (2004), Dünya Kalkınma Raporu 200/2001, *Attacking Poverty*.<http://worldbank.org>

Tablo-3 Türkiye'de Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna Göre Yoksulluk* Oranları (%), 2002

İşteki durum	Nüfus payı **			Yoksulluk oranı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48
Ücretli ve maaşlı	13,44	17,22	7,76	13,64	12,24	18,31
Yevmiyeli	2,60	2,58	2,63	45,01	44,82	45,29
İşveren	1,35	1,65	0,89	8,99	6,73	15,26
Kendi hesabına	9,48	4,71	16,64	29,91	21,75	33,38
Ücretsiz aile işçisi	8,08	2,07	17,10	35,33	27,94	36,67
İşsizler	2,06	2,61	1,23	32,44	22,99	62,56
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	34,54	39,60	26,93	22,15	18,53	30,14
15 yaşından küçük fertler	28,46	29,55	26,82	34,55	30,59	41,10

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen grupların toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak: DİE (2004), 2002 Yılı Yoksulluk Çalışması, <http://www.die.gov.tr>

3. Emek Piyasasında Yeni Dinamikler ve İşsizlik

3.1. Sanayisizleşme Sürecinin Emek Piyasası Açısından Anlamı

Emeğin diğer üretim faktörlerinden farklı olması, insanın üretici gücünü simgelemesi, sermaye karşısındaki zayıf yönleri ve onun işsiz kalmasının beraberinde getireceği toplumsal sonuçlar, işsizliğin önemli toplumsal bir sorun olmasına neden olmaktadır. Emeğin bu özelliği küreselleşmenin büyümenin kaynakları arasında yer alan işgücü üzerindeki etkilerinin farklı olmasını beraberinde getirecektir. Bilindiği gibi büyümenin dört kaynağı işgücü, sermaye, teknolojik ilerleme ve iktisadi örgütlenmedir. Tek küresel piyasaya geçiş anlamında küreselleşme; temelde iktisadi örgütlenmeyi hedef alan büyüme bir yaklaşım olarak, büyümenin diğer üç kaynağı olan işgücü, sermaye ve

teknolojinin hem arzlarının arttırılmasını hem de daha etkin tahsislerini amaçlamaktadır (Gwartney ve Stroup, 1994).

Yukarıdaki tablodan hareketle küreselleşmenin içinde bulunduğumuz dönem itibariyle “sermayeyi” serbest dolaşıma açmış durumda olduğunu ve ülke analizleri yapıldığında sermaye hareketlerinin Çin ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi ucuz emek piyasalarının olduğu ülkeleri tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İşgücü arzının arttırılması veya serbest dolaşımı daha çok ekonomik bütünleşmenin ileri boyutta olduğu bölge ekonomileri arasında gerçekleşebilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise işgücü fazlasını yurtdışına ihraç etmek bir yana, bunu yurtdışı piyasalarda ve kentsel mekanlarda absorbe etme konusunda dahi önemli sıkıntılar yaşamaktadır. İşgücü talebini arttıracak üretim çabalarının ve sanayileşme sürecinin iyileştirmemesi ise işsizliğin büyümesini ve ardından geri kalmışlık ve yoksulluğu beraberinde getirmektedir. Çünkü, bu koşullarda işgücü piyasasında “geçimlik ücret” dışında hiçbir ücret düzeyinin, uzun dönem piyasa temizleyici yani denge fiyatı olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Tablo-4 OECD Ülkelerinde Standartlaştırılmış İşsizlik Oranları (%)

	1969-73	1974-79	1980-85	1990	1995	2000	2003
Belçika	2.4	5.6	11.2	7.3	9.4	6.8	8.1
Danimarka	1.0	6.1	10.0	8.5	7.0	4.4	5.6
Fransa	2.5	4.5	8.3	9.2	11.7	9.3	9.4
Almanya	0.8	3.5	6.5	6.3	8.2	7.8	9.3
Hollanda	2.1	4.9	11.2	7.7	7.2	2.9	3.8
İspanya	2.7	5.3	17.4	16.4	23.1	11.3	11.3
İngiltere	3.4	4.2	9.8	6.8	8.7	5.4	5.0
İrlanda	5.6	7.6	12.6	13.2	12.4	4.3	4.6
ABD	4.5	6.7	8.0	5.7	5.6	4.0	6.0
Japonya	1.2	1.9	2.4	2.2	3.3	4.7	5.3
Yunanistan	3.7	1.9	6.1	7.2	9.3	11.0	9.1
Türkiye	11.6	12.5	15.3	8.2	7.1	6.8	10.8
OECD Avrupa	2.7	4.7	9.4	8.2	10.3	8.5	8.8
Toplam OECD	3.1	4.9	7.8	6.0	7.5	6.3	7.1

Kaynak: OECD (2004), Economic Outlook, Paris, <http://www.oecd.org>

Tablo-4 bazı OECD ülkelerinde ve Türkiye’de 1960’ların sonlarından 2000’li yıllara işsizlik oranındaki gelişmeleri sergilemektedir. Buna göre gerek OECD Avrupa ortalaması gerekse toplam OECD ortalaması zaman içerisinde yükselmiştir. İşsizlik oranları ülkeler açısından da, bazı dönemlerdeki düşümlere karşın genel olarak yükselmiştir. Türkiye’de ise her ne kadar işsizlik oranlarındaki düşüş 1990’lı yıllarda düşmüş gibi görünse de, işsizlik konusundaki veri sorunlarının devam etmesi, eksik istihdam, mevsimlik çalışma ve çalışma ümidini kaybedenler gibi unsurlarla bu oranların görüldüğünden daha yüksek olduğu bilinmektedir.

Sermayenin küreselleşmesi ile birlikte ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisi sanayisizleşme sürecinin hız kazanmasıdır. Bu durum üretimle hizmetler arasındaki eski uzamsal işbölümünü değiştirirken, hem üretim hem hizmet faaliyetlerinin esnek üretim kompleksleri çerçevesinde yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Martin ve Rowton (1986) imalat sektöründe istihdam kapasitesinin

düşüğünü ve rekabetin az olduğu üretim merkezlerinde sanayisizleşme sürecinin yaşandığını vurgulamışlardır. *Sabel* (1989), üretimle hizmetler arasındaki yapıda, *Harvey* (1989) hiyerarşik ve büyük kurumların yerine, esnekliğin ana unsurları olarak taşeronlaşma, küçülme ve ortak yatırım projelerinin ön plana çıkmasında, *Castells* (1994) ise sermaye-emek ilişkileri ve yatırımların sektörel ve uzamsal dağılımındaki dönüşümleri üzerinde dikkate değer saptamalar yapmışlardır. *Akyüz, Flassbeck ve Kozul-Wright* (2003) çoğu sanayileşmiş ülkede işsizlik oranlarının yükselmesi ve artan ücret işsizliğinin imalat sanayindeki istihdam kayıplardan kaynaklandığını; bunun da kuzey-güney ticareti çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin, pazar paylarını arttırdıkları sanayi işkollarında vasıfsız işgücünün büyük sayılarda işten çıkarılmasından kaynaklandığını vurgulamışlardır.

Söz konusu çalışmalardan yola çıkarak eski imalat merkezlerinde yüksek işsizlikle karşılaşmanın kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır. Ayrıca, rekabet baskısının şirketleri firma içi rekabeti kabul etmeye, küçülmeye, kaynakları dışarıda aramaya ve üretim birimlerini bağımsız kâr merkezleri olarak yeniden düzenlemeye zorladığını belirtmek de yerinde bir tespit olacaktır.

Bu açıklamalar, küreselleşme sürecinin hem sanayileşmiş ülkeler, hem de sanayileşmekte olan ülkeler açısından önemli sonuçlar taşıdığına birer göstergesidir. Küreselleşme süreci özellikle istihdamı doğrudan etkileyen sosyo-ekonomik dinamikler üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır. 1980'lerden 2000'li yıllara başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bir çok ülkede üzerinde durulması gereken iki önemli gelişme bulunmaktadır:

- İmalat sanayisinde istihdam kapasitesi düşmekte ve rekabetin az olduğu üretim merkezlerinde sanayisizleşme süreci ortaya çıkmaktadır.
- Hizmet sektörünün istihdam yaratmadaki payı artmakta ve işgücüne olan talep mavi gömleklilerden beyaz gömleklilere kaymaktadır. Diğer taraftan geçici ya da yarı zamanlı işçilere olan ihtiyacın artarken, bu durum ise işgücünün marjinalleşmesi ve kaçak hale gelmesi gibi bir sonuç doğurabilmektedir.

Tablo-5 Dünyada ve Seçilmiş Ülkelerde Üretimin Yapısı

Ekonomi	GSYİH (milyar \$)		GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Katma Değer							
			Tarım		Sanayi		İmalat		Hizmetler	
	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999
Düşük Gelir	890	1,067	29	27	31	30	18	18	41	43
Orta Gelir	3,525	5,488	13	10	39	36	25	23	47	55
Yüksek Gelir	16,967	23,66	3	2	33	30	22	21	64	64
Batı Asya ve Pasifik	925	1,889	20	13	40	46	29	28	40	41
Avrupa ve Merkezi Asya	1,240	1,093	17	10	43	32	-	-	40	58
Latin Amerika ve Karayipler	1,147	2,055	9	8	36	29	23	21	56	63
Orta Asya ve Kuzey Afrika	402	590	15	-	38	-	13	-	47	-
Güney Asya	410	595	30	28	26	25	17	16	44	47

Sahra-altı Afrika	297	332	18	18	34	32	17	17	48	50
Almanya	1,719	2,081	1	1	-	-	29	24	34	36
Amerika	5,554	8,709	2	2	28	26	19	18	57	62
Çin	355	991	27	17	42	50	33	24	31	33
Fransa	1,195	1,410	3	2	29	26	21	19	67	72
İngiltere	975	1,374	2	-	35	-	23	-	63	-
İtalya	1,093	1,150	3	3	33	31	22	20	63	67
Japonya	2,970	4,395	3	2	41	37	28	24	56	61
Malezya	43	75	19	14	40	44	26	35	41	43
Tayland	85	124	12	13	37	40	27	32	50	49
Türkiye	150	188	18	18	30	26	20	16	52	56

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2000/2001.

Tablo-5 ve Tablo-6 bu saptamaları doğrulayan verileri, gelir durumuna göre ülke grupları için ve seçilmiş bazı ülkeler için göstermektedir. Tablo-5, 1990 yılından 1999 yılına gelindiğinde bir çok ülkede imalat sanayisinin katma değer cinsinden yurt içi üretim içindeki payının giderek azaldığını, buna karşılık hizmetler sektörünün payının da giderek arttığını ifade etmektedir. Bu durum yüksek gelir grubu içinde yer alan ülkelerde daha net bir şekilde gözlenmekte ve hizmetler sektörünün üretim içindeki payı % 60'ların üzerinde çıkmaktadır. Tabloda seçilen ülkeler arasında sadece Malezya ve Tayland'da imalat sanayisinin payının arttığını, Türkiye'de ise bu oranın 1990'da % 20 iken 1999'da % 16'ya düştüğünü; yine Türkiye'de hizmetlerin payının % 52'den % 56'ya yükseldiğini vurgulamak gerekmektedir.

Tablo-6 temel sektörlerdeki istihdam durumunu 2003 yılı için sergilemektedir. İstihdam açısından tanımlamalar ülkeler arasında farklılık gösterse de, genel olarak seçilen ülkelerde sanayideki istihdam % 20 ile % 30 arasında değişmekte, hizmetlerdeki istihdam ise en düşük % 52.1 olarak Portekiz'de ve % 40.9 olarak Türkiye'de görülmektedir. Türkiye'nin söz konusu ülkeler arasındaki en önemli ikinci özelliği tarımsal istihdamının göreceli olarak % 34.5 gibi çok yüksek bir oranda seyretmesidir.

Tablo-6 Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Durumu, 2003.

	Tarım ⁽⁵⁾	Sanayi ⁽⁵⁾	Hizmetler ⁽⁵⁾
Kanada (1)	3.3	22.6	74.1
A.B.D. (2)	2.6	22.9	74.5
Japonya (1)	5.0	31.2	63.7
Avustralya (1)	4.9	22.0	73.1
Yeni Zelanda (1)	8.7	23.2	68.1
Avusturya (1)	5.8	30.6	63.6
Finlandiya (3)	6.1	27.6	66.3
Fransa (1)	3.9	24.2	72.0
Almanya (1)	2.7	33.4	63.9
İtalya (1)	5.4	32.4	62.2
Norveç (4)	4.1	21.9	73.8
Portekiz (1)	12.6	35.3	52.1
İspanya (2)	6.8	30.9	62.3

İsveç (1)	2.4	24.6	72.9
İsviçre (1)	4.5	26.4	69.1
Türkiye (1)	34.5	24.6	40.9
İngiltere (2)	1.5	25.1	73.1

Kaynak: DİE (2003), Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2001, Ankara.

1. 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus.
2. 16 ve daha yukarı yaştaki nüfus.
3. 15-74 yaş arasındaki nüfus.
4. 16-74 yaş arasındaki nüfus
5. Ortalama değer

Bu geçiş süreciyle birlikte ortaya çıkan yapısal değişim ve bunun hizmet ekonomisi açısından etkisi emek piyasası açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü küreselleşme bir yandan imalat faaliyetlerini etkisizleştirirken, diğer taraftan hizmet sektörünün de doğasını ve konumunu değiştirmekte; bu esnekliğin bir sonucu olarak da uluslararası işbölümünü farklılaştırmaktadır. İstihdam yapısındaki değişim, imalat sanayi gibi yüksek ortalama ücret ödeyen kesimlerden, hizmetler gibi genellikle düşük ücret yapısına sahip sektörlerle doğru bir değişim göstermektedir. Sanayisizleşen bölgelerin işçileri ile kalifiye olmayan ve yeniden eğitilme şansı pek olmayan işçiler, artan rekabet baskısına ve küreselleşen sanayilerin gücüne karşı zayıf duruma düşmektedirler. Dünya Bankası'nın raporlarına göre artan gelir dengesizliği, bütün dünyada ve ülkeler içinde dünya ekonomisinin ana eğilimlerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla, gelişmiş ekonomilerdeki başlıca sorunlardan biri, örneğin ABD'de talebin yüksek beceriye doğru kayışına arzın vereceği cevabın, artan gelir dengesizliği eğilimini değiştirip değiştirmeyeceği, 1980'li yıllarda işsiz kalanları kurtarıp kurtarmayacağıdır (World Bank, 1995).

Bu süreç gelişmekte olan ülkeleri de etkilemektedir. Bedeniyle çalışanlar arasında yüksek işsizlik oranları, artan bir kayıt dışı ve marjinal ekonomik faaliyet ve kalifiye olanla olmayan arasında artan ayırım, en az gelişmiş ülkeler kadar, ya da daha büyük ölçülerde görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ekonomik baskılara artan biçimde maruz kalması, değişimin hızı ve doğası bakımından, dengesiz gelişmeyi daha da çarpıcı hale getirmektedir. Sosyal güvenlik mekanizmasının gelişmediği ya da olmadığı ve çalışma hayatının kuralsızlaştığı ülkelerde bu etki daha fazla hissedilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan sosyal kutuplaşmalar, gelişmekte olan ülkelerde siyasi kutuplaşmalar olarak çıkmaktadır.

3. Üretim Sistemindeki Değişiklik ve Emek Piyasalarında Bölünmeler

19. Yüzyıl Avrupası'nın analizini yapan Karl Polanyi (1944), bu dönemdeki en temel kurum olarak "serbest piyasa ekonomisine" işaret ederken, döneme hakim olan "liberal devlet", "altın standardı" ve "uluslararası güç" dengesinin hep bu kurum çerçevesinde şekillendiğini belirtmektedir. Polanyi'ye göre liberal devlet serbest piyasa ekonomisinin doğal bir ürünü iken, altın standardı serbest piyasa ekonomisinin uluslararası alanda uygulanması için, uluslararası güç dengesi de dünyanın dört bir yanında yaygınlaşan serbest piyasa anlayışının korunması için gerekli olan temel unsurlardır.

Bu çerçevede, eğer ekonomik düzen serbest piyasa ekonomisi mantığına göre şekillenecekse, üretimin şekli de bu etkileşimden kesin olarak etkilenecektir. Ancak serbest piyasa ekonomisinin temelinde maksimum karlılık esas olduğu için, üretim sisteminin değişim sürecinde emeğin uzun çalışma saatleri ve düşük ücretlerle çalıştırılması gibi bir sonuç da, bu sürecin bir uzantısı olarak algılanabilir. Sonuçta, gerek emeğin gerekse üretim araçlarının yeni düzenleniş biçimleri emekgücünün niteliğinde yapısal değişiklikleri koşullamaktadır. Söz konusu değişiklik hem emek gücünün niteliklerinde, onun entellüktüel kapasitesinde; hem emek gücünün meslek ve üretim sektörlerine göre dağılımında; hem de yaş ve ve cins yapısındadır (Belek, 1999: 77).

Aslında kapitalist üretim sisteminin 20. Yüzyıla girilirken geliştirdiği ve Fordizm olarak bilinen yeni üretim sistemi; yarı kalifiye ve uzman işçi çalıştıran, montaj bantları gibi özel mekanik sistemleri ve makineleri kullanarak *ölçek ekonomisi* prensibiyle *kitlesel üretim* yapan bir görüntüdeydi. Yapısı gereği '*ulusalci*' olan Fordizm'in popülaritesi II. Dünya Savaşı sırasında ABD'de, savaş sonrasında ise Avrupa'da da artmış, sistemden yüksek verim elde edilmişti. Ancak, 1960'li yıllarla birlikte bu model bir çok açıdan çok maliyetli olmaya başlamış ve tekelci ortamda ortaya çıkan firmalar, sendikalarla güçlenen işçi baskısı, monoton üretim sürecinde düşen kalite, kitlesel talebin azalması gibi faktörler verimliliğin, diğer bir ifadeyle karlılığın düşmesine neden olmuştu. Bu noktadan sonra ücret artışları ile verimlilik artışları arasında paralellik bozulmaya, enflasyon ve işsizlik oranları artmaya başladı. Tüm bunlara 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri de eklenince, sermaye için karlılığı devam ettirmenin yolu yeni bir üretim sistemini uygulamaktan ibaret oldu. Böylece küreselleşmeye giden yolda Post-Fordizm, yani üretim sisteminde esneklik anlayışı hayata geçirildi.

Post-Fordizm, mikro-elektronik ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan ilerlemelere paralel olarak geliştirilen ve aynı ürün bandında olan ancak farklı nitelik ve niceliklerde üretime imkan tanıyan esnek mekanik sistemleri kullanıyordu. Nitelikli ama Fordizm'e oranla daha az sayıda iş gücü gerektirmekteydi. İşte, başlangıçta gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında, özellikle hizmet sektörü lehinde bir değişiklik ile iş organizasyonlarının esnek üretim ve yönetim teknikleri sonucu değişime uğrayarak, işverenlerin üretimdeki etkinliklerinin artması ancak emek piyasası koşullarının işçi aleyhine gelişmesi süreci bu tarihsel ve ekonomik koşullarda gerçekleşti.

Tablo-7 Emek Piyasalarında Bölünmeler ve Emeğin Değişen Yapısı

Yazar ve Yıl	Emek Yapısı	Özellikler
McDonald ve Solow (1985), Bulow ve Summers (1986), Dickens ve Lang (1988, 1992)	Birincil sektör (modern sektör)	Tayınlanmış işlerde çalışan, istihdamı istikrarlı, yüksek ücretli, beşeri sermaye daha uygun ve yeterli
	İkincil sektör işgücü (geleneksel sektör)	İstihdamı istikrarsız, düşük ücretli, beşeri sermayesi daha az uygun ve yeterli
Berenguela (1988)	Formel sektör	İşgücü yasası, sürekli tam zamanlı meslekler, ücretliler, formel işgücü sözleşmeleri
	İnformel sektör	İşgücü yasasıyla uyumsuzluk, sürekli ve mevsimsel part time işler, kendi hesabına çalışan ve emeğinin karşılığını alamayan aile işçileri

Toffler (1992), Drucker (1993)	Fiziksel (kol) işçisi	Fiziksel (kol gücü) emeği ile tekrarlanan, mekanik emek, tam zamanlı çalışma, fabrikada çalışma
	Bilgi işçisi	Bilgi işçiliği ile yaratıcı emek, yarı zamanlı çalışma, evden çalışma
Shacleton (1995)	Çekirdek işgücü	İyi eğitim almış, kurumsal olarak nitelikli, düzenli istihdam kayıtları, düşük işgücü devri, işe ilişkin önemli sorumluluklar, iyi çalışma koşulları, iyi ücret, işletme destekli emeklilik ve diğer yardımlar, kariyer beklentisi, sendikalaşmış işgücü, önemli derecede mesleki eğitimin sağlanması
	Çevre işgücü	Kötü eğitim almış, nitelik düzeyleri düşük, düzensiz istihdam kayıtları, yüksek işgücü devri, işe ilişkin daha az sorumluluk, kötü çalışma koşulları, düşük ücret, işletme emekliliğe ilişkin destek sağlamaz, kariyer beklentisi yoktur, düşük sendikalaşma, daha düşük düzeyde mesleki eğitimin sağlanması
Harvey (1997)	Tam gün çalışan	İş güvencesi ve ücretleri görece yüksek, yaptığı işle ilgili olarak niteliklerini geliştirebilen
	Tam gün, ancak rutin işlerde çalışan	Sıradan (rutin) işlerde çalışan, işten atılma oranı yüksek
	Kısa zamanlı çalışan (marjinal sektör)	Geçici, sabit süreli sözleşmeye göre çalışan, ya da taşeron firmaca çalıştırılan, iş güvencesinden yoksun, sıklıkla işten çıkarılan ve işsizliğe maruz kalan

Esnek üretim ve esnek çalıştırma doğrultusunda sürekli genişleyen bir enformel sektöre sahip kentler, bölünmüş bir emek piyasasına sahiptir. Bu bölünme sadece enformel sektörün genişlemesinden kaynaklanmamaktadır. Bunun yanında, bütün üretim sistemine hakim olamamışsa da esnek üretim teknikleri, taşeronlaştırma, toplam kalite yönetimi, esnek çalıştırma gibi post-Fordizm çerçevesinde yaşanan gelişmeler, Fordist üretim örgütlenmesinin varlığını belirli ölçüde koruması da dünya kentlerinde emek piyasasının bölünmüş bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır (Doğan, 2002:34). Tablo-7 yukarıda kısaca anlatılan üretim yapısındaki değişimin bir sonucu olarak emek piyasalarında yaşanan dönüşümü ve istihdam açısından ortaya çıkan bölünmeleri çeşitli yazarlara göre özetlemektedir. Buna göre bu dönüşümdeki temel konu emeğin genel olarak; birincisi nitelikli, yüksek ücretli, iş güvencesi olan, küresel çapta iş bulma olanağına sahip ve sürekli çalışabilen; ikincisi daha az nitelikli, düşük ücretli, işten kolaylıkla çıkartılabilen ve işsizliğe maruz kalma olasılığı yüksek, geçici işlerde çalışan kesim, grup veya sektörlere ayrılmasıdır.

4. Emek Piyasası Politikaları ve Yoksulluğun Azaltılması

Yoksulluk tanımı içerisine giren kitleye bakıldığında bu kişilerin, genellikle işgücü piyasasıyla düzenli bir ilişki içinde olmadıklarını, işsiz ya da eksik istihdam sorunlarıyla karşı karşıya olduklarını söylemek mümkündür. Bu nedenle işsizliğin olduğu yerde yoksulluk sorunu da kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu saptamayı tersinden

yorumlayarak yoksulluğun da işsizliği beslediğini, yoksulluğun bulunduğu yerde üretim-tüketim dengesinin bozulduğunu, bu ortamda yatırımların yapılamayacağını, böylece işsizliğin artacağını kabul eden görüşler de bulunmaktadır (Gündoğan, 2003, 162). Bir araştırmacıya göre, istihdam olanaklarının yetersizliği kentsel yoksulluğun “önde gelen tek nedenidir” ve Hindistan’da, örneğin, yoksulluk düzeyini “emek piyasası içindeki konum” belirlemektedir (Amis, 1995: 147-51). Bu noktada, yoksul insanların “istihdam edilebilirliklerini” arttıracak olan eğitim olanaklarından da yoksun kaldıklarını belirtmek de gerekmektedir. Bu durum, işsizliğin yoksulluğu, yoksulluğun da işsizliği beslediğini ve bir işsizlik-yoksulluk kısır döngüsü oluştuğunu ifade etmektedir.

İşsizlikle yoksulluk arasında kurulan bu ilişki, yoksulluğun ortadan kaldırılmasındaki istihdam politikalarını gündeme getirmektedir. En basit yol makro-ekonomi politikalarıyla yoksulların kendilerini bu durumdan kurtaracak olan emeklerini kullanmalarını sağlamalarıdır. Tabii ki yoksullukla mücadelede istihdam politikalarının tek başına her zaman yeterli olmayabileceğini de belirtmek gerekir. ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, işsizlik oranındaki her % 1’lik düşüş yoksulluk oranını %0.3 ile % 0.9 arasında azaltmaktadır. (Bartik, 2001:1).

Yoksullukla mücadelede kullanılacak politikaları, işsizlere gelir desteği sağlamak amaçlı “pasif politikalar” ve işsizliği; eğitim, iş yaratma, danışmanlık ve işe yerleştirme faaliyetleri gibi doğrudan önlemlerle azaltmaya yönelik “aktif politikalar” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Pasif politikalar daha çok gelişmiş ülkelerde uygulanan ve işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı gibi uygulamaları içeren politikalarlardır. Aktif istihdam politikaları ise, işsizlere bir gelir desteği sağlamak yerine onları iş sahibi yapma amacını taşır. Burada uzun dönemli işsizler, kadınlar ve özürli işçiler, yani emek piyasasında iş bulma şansı en az olan kesimler, hedef kitle olarak el alınmaktadır. Avrupa Birliği ve pek çok OECD ülkesinde bu tür uygulamalar yapılmaktadır.

Tablo-6 Latin Amerika’da uygulanan ve gelir destekleme unsurlarını içeren beş programı özetlemektedir: kamu işleri, işsizler için eğitim, mecburi kesinti payları, işsizlik sigortası ve zorunlu tasarruflar. Tablo-6 bu programların her bir işçi için farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Bu maliyetlerin işçiler, işverenler ve vergi mükellefleri arasındaki dağılımı da etkin bir şekilde değişmektedir. Kamu işleri ve işsizler için eğitim programları en yoksul nüfus gruplarına ulaşırken, zorunlu tasarruflar en zengin gruba gitmekte, mecburi kesinti payları ve işsizlik sigortası ikisi arasında düşmektedir. Bu farklılıkların, dünya piyasalarıyla bütünleşme bağlamında sosyal güvenlik programlarının hedefleme hakkında dikkate alınması gerekmektedir.

Tablo-6 İşsizler İçin Gelir Destekleme Programları

Program ve Ülke	Programın kapsadığı yasal işçiler	Yararlanan Başına Harcama	Program maliyetinin etkilediği kesim	Kazanç ya da Tüketime göre Yararlananların Yüzdesi				
				En yoksul	2.derece yoksul	Orta	2.derece zengin	En zengin
Arjantin’de kamu işleri	Prensipte hepsi	3,100	Vergi mükellefleri	78,6	15,3	3,5	2,1	0,4
Meksika’da eğitim	Yaş ve eğitime göre seçilebilir	393	Vergi mükellefleri	69,9	15,5	8,1	5,0	1,5
Peru’da	Kıdeme göre	760	İşçiler ve	4,7	9,5	28,6	33,3	23,8

Kesilme payı	maaşlı		işverenler					
Brezilya'da işsizlik sigortası	Sosyal güvenlikteki maaşlı	664	İşçiler ve işverenler	10,6	24,6	19,1	25,1	13,6
Kolombiya'da bireysel hesaplar	Sosyal güvenlikteki maaşlı	-	İşçiler	0,0	4,3	-	9,1	76,6

Kaynak: Dünya Bankası (2000) verilerine göre oluşturulmuştur.

Aktif istihdam politikaları içerisinde kullanılabilen başlıca uygulamalar ise şu şekildedir:

a) *Doğrudan İş Yaratma Programları*: işsizlerin emek piyasalarına geçişlerini kolaylaştıran, iş bulmaları güç kesimlere yönelik olarak geliştirilen faaliyetlerdir. İş yaratma programları kısa dönemde işsiz sayısını azaltmakla birlikte, programı tamamlayanların düzenli istihdama geçme şansları oldukça sınırlıdır. OECD' ye (1999) göre bazı dezavantajlı gruplar için bu programlar, diğer olanaklarını kaybettiklerinde yegane yol olabilir.

b) *Yoksul Emeginin Bilgi ve Becerisinin Geliştirilmesi*: Yoksullukları nedeniyle yeterli eğitimi alamayan ve emek piyasalarının aradığı nitelikleri taşımayan kişilerin mesleki formasyon sağlamalarına, teknolojik değişime uyum gösterebilmelerine yardımcı olan kurs niteliğindeki programlardır.

c) *İstihdam Sübvansiyonları*: İş bulma şansı az olan uzun dönemli işsizlerin, gençlerin, özürlü ve kadınların istihdamının, bunları istihdam edecek işverenlerin işgücü maliyetlerinin azaltılması suretiyle artırılmasıdır. İşgücü maliyetleri iki yolla düşürülebilir: Birincisi, doğrudan ücret yapısının değiştirilmesi, ikincisi ücretler üzerinden alınan vergilerin düşürülmesi ya da ücret sübvansiyonlarıyla işgücü maliyetlerinin düşürülmesidir.

d) *Yoksullar Arasında Kendi Hesabına Çalışmanın Özendirilmesi*: İşsiz insanların bir iş kurmaları için gerekli girişimcilik eğitiminin verilmesi, yeni iş kredilerinin ve kredi teminatlarının verilmesi böylece iş kurmalarının sağlanması. Bangladeş'te Gramen Bank'ın önderliğinde yapılan ve yoksulların; güvenilir, çalışkan, zeki, iş yapabilir insanlar oldukları öngörüsüne dayanan ve küçük krediler vererek işlerini büyütmelerini sağlayan sistem bu konuda bir örnek olarak ele alınabilir.

e) *Kadın Emeginin Emek Piyasasına Girişinin Kolaylaştırılması*: İnsani Gelişme Raporu'na göre günde 1 doların altında yaşayan 1.3 milyar insanın % 70'i kadındır. Buradan hareketle yoksullukla mücadelenin en etkili yollarından birisinin kadınların ücretli istihdamının artırılması olduğu düşünülmektedir. Kadınların ekonomik statülerini geliştirmek için onların geleneksel alanlarının dışındaki işlerde çalışmalarının sağlanması veya kendi işlerini kurabilmeleri yönünde destek verilmesi.

Yoksullukla bağlantılı olarak emek piyasası politikaları söz konusu edildiğinde Dünya Bankası'nın bu konudaki yaklaşımına da yer vermek gerekmektedir. Dünya Bankası ilk kez 1978'de basılan "Dünya Kalkınma Raporu" nun 1980 yılındaki gündemi yoksulluk olmuş, Banka her 10 yılın raporunun konusunun yoksulluk olmasına karar vermiştir. Örneğin 1990 ve 2000 yıllarında fakirliğe yer verilmiştir (Uzun, 2003:164). Bununla birlikte, yapısal uyum politikalarının emek piyasası yönünün ne kadar yeterli olduğu ya da 1970'li yıllardan sonra sıklaşan iktisadi krizlere bir tepki olarak ileri sürülen bu politikaların gerçekte küresel bütünleşme eğilimlerine hız mı kazandırdığı düşünceleri tartışılan bir konudur. 1980'lerde teknolojik gelişmeyle

hızlanan ve Çok Uluslu Şirketlerin güdümünde yaygınlaşan küreselleşme süreci, sermayenin serbest dolaşımına olanak tanıyan, kalkınma ve içe dönük sanayileşme politikalarına izin vermeyen bir ortam yarattı. Dünya Bankası ve IMF'nin finansmanı ile kendisine kaynak yaratan bu dönüşüm, ekonomilerini borçla yürüten ve başta emek piyasaları olmak üzere ulusal ekonominin temel unsurlarını deregülasyon uygulamalarına zorlayan bir etki yarattı. Bu nedenlerle yapısal uyum politikaları çerçevesinde önerilen tedbirlerin daha çok makro ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik olarak geliştiğini, yoksulluğun da bu bağlamda büyümenin teşvik edilmesiyle azaltılacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani, yoksulluğun azaltılması çabalarında emek piyasalarındaki dönüşüme ve işsizlik sorunun yarattığı sonuçlara çok fazla önem verilmemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin yapısal özellikleri düşünüldüğünde, bu ülkelerde bir yandan nüfus baskısının azaltılmasına diğer yandan sanayideki istihdam artışının işgücünün büyümesine ayak uyduracak şekilde yeniden canlandırılmasına gereksinim vardır. Giderek esnek hale gelen ve hizmetlere kayan bir üretim yapısıyla, ekonomik büyüme olmasına rağmen yeterince iş olanakları yaratılamayacaktır. Ayrıca emek piyasasının ikili (dual) veya çoklu yapısı özellikle kentlerde işsizlerin marjinal işlerde çalışmasına neden olurken, kayıtdışı istihdamın büyüklüğü artacaktır. Böylece, işsizlik veya gizli işsizlik yoksulluğun temel bir nedeni olmaya başlayacaktır. Bu durumda yapılacak şey tüketici refahının ve gelirinin artmasına paralel hareket etmesi olası olan reel ücretlerin ve istihdamın birlikte yükseltilmesinin yollarını aramaktır.

5. Sonuç

Neo-liberal politikaların yarattığı en önemli sorunlardan birisi gelir dağılımının alt gelir grupları aleyhine daha da bozulması olmuş, yoksulluk ve dışlanma süreçlerinin etkileri ise son yirmi yıl içinde daha da belirgin hale gelmiştir. Özellikle büyük kentlerde var olan sosyo-mekansal eşitsizlikler derinleşirken, enformelleşme ve gecekondulaşma süreçleri çeşitlenerek karmaşık hale gelmiş ve yoksulluk kentlerin belirli alanlarında yığılırken, gelecek nesillere bir miras olarak aktarılacak durumda kalmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yüz milyonlarca insan yoksullukla karşı karşıya kalmış ve küreselleşme sürecinin yoksullukla bağlantılı olarak şu etkileri ortaya çıkmıştır;

- a) Büyük ölçekte işten çıkarmalar sonucunda kamu sektöründe kitlesel işsizlik,
- b) Arizi, esnek ve düşük ücretli, iş güvencesinin az olduğu yeni tip işlerde artış,
- c) Yeni teknolojilerin istihdamın imalat sanayinden hizmet sektörüne, sektörler arası vasıfsız emekten de vasıflı emeğe kaymasındaki etkileri,
- d) Sendikaların faaliyetlerinin zayıflaması ve istihdam standartlarının tedrici olarak aşınması ve emek piyasalarında deregülasyon uygulamalarının yaygınlaşması.

Bu çalışmada yoksulluğun, kapitalist sistem içinde sistemin yarattığı bir olgu olarak belirlediği, bu süreçte emek piyasasında yaşanan dönüşümlerin ve işsizliğin bu konuda büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Dünya ile bütünleşme anlamındaki küreselleşme sürecinin ücretler, istihdam ve işsizlik üzerindeki genel etkileriyle, dolaylı olarak sanayi ve üretim yapılarını değiştirerek ortaya çıkardığı sonuçlar sistemde yaşanan sorunun gerçek anlamını ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin özellikle gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri için eşitsizlik ve yoksulluk getirebileceği gibi refah ve zenginlik getirebileceği tartışmaları önümüzdeki dönemlerde geçerliliğini

koruyacaktır. Bu yüzden burada önemli olan küreselleşmenin, yoksulluğun azaltılmasıyla bağlantılı olarak denetlenmesi ve bu süreçte gelir dağılımı ile büyüme arasındaki bağların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğidir.

Bu çalışmada öncelikle, küreselleşme sürecinde üretim yapısındaki değişikliklerin emek piyasalarında ve emekgücünün yapısında önemli değişiklikleri koşulladığı konusu ele alınmaktadır. Buradan hareketle çalışma iki temel soruya cevap aramaktadır. Birincisi, küreselleşmeden yoksulluğa uzanan süreçte emek piyasalarının bir geçiş mekanizması olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabı bir takım değerlendirmelerle birlikte evet ! olmuştur. Çünkü, emek piyasalarında yaşanan dönüşümlerin işsizlik, gizli işsizlik ya da işgücü fazlası yaratan unsurlar içerdiği irdelenmiştir. Bu durum, sistem için sorun yaratmaktadır. Çünkü bu “fazla”nın yaşaması ve kendini yeniden üretebilmesi için gereksinimlerinin karşılanması, diğer taraftan bu kitleleri bir yandan da piyasaların işlemesi için “sunum” yaratacak bir “talepte” bulunması, yani asgari de olsa tüketmesi gerekmektedir. Bu durum yoksulluğun en temel kaynaklarından birisidir. Bu durumun ortaya çıkardığı diğer önemli bir konu ekonomik büyümenin hangi boyutta yoksulluğu azaltabileceğidir. Zira ekonomik büyüme herkese eşit oranda yarar sağlarsa yoksulun geliri de aynı oranda artar. Eğer ekonomik büyüme eşitsiz olarak dağıtılmışsa, büyümenin yoksulluğun düşmesi üzerindeki etkisi de az olacaktır.

Çalışmanın ikinci olarak cevap aradığı soru, emek piyasaları bir aktarım mekanizması ise, emek piyasası politikaları yoksulluğun azaltılması için bir politika aracı olarak kullanılabilir mi ? dir. Burada da cevap evet ! olmuştur. Çünkü işsizlik gibi emek piyasası dengesizlikleri, insanların belirli bir işte çalışmamlarının ya da geçici ve kısa süreli olarak çalışmalarının sonucunda belirli bir gelirden yoksun olmaları, yani yoksulluk anlamına gelmektedir. Öyleyse, gerek aktif ve pasif istihdam politikalarıyla gerekse istihdamın “çalışma” ve “gelir güvencesi” anlamlarında artırılmasının çabalarıyla, yoksulluk çeşitli açılardan azaltılabilir. Küreselleşmenin dayattığı ve emek piyasalarında kuralsızlık uygulamalarına yol açan sorunların aşılması için ulusal veya ulusal düzeyde politikalar ve kurumlar geliştirilebilir. Daha doğrusu Dünya Bankası’nın yoksulluğu gidermek için uyguladığı yapısal uyum politikalarıyla, yoksullara “fırsat”, “yetki verme (empowerment)” ve “güvenlik” sağlama gibi yoksullukla mücadele araçlarının emek piyasaları açısından anlamları sorgulanmalıdır. Küreselleşmenin ulaştığı aşamada yoksulluğun sonuçlarından çok nedenlerine ve kapitalist sistemin yoksulluk yaratma konusundaki sonuçlarına yer veren ve özellikle veri konusundaki sıkıntılıların giderilmesine yönelik araştırmalar artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Asu (1996), *Küreselleşme ve İstanbul'da İstihdam*, Friedrich Ebert Foundation, Haziran, İstanbul.
- Akyüz, Y., Flassbeck, H. ve Kozul-Wright, R. (2003), "Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası", içinde A.H.Köse, F. Şenses, E. Yeldan (der.), *İktisat Üzerine Yazılar I; Küresel Düzen, Devlet ve Sınıflar*, İletişim yayınları, İstanbul.
- Alderson, Arthur S. (1997), "Globalization and Deindustrialization: Direct Investment and the Decline of Manufacturing Employment in 17 OECD Countries", *Journal of World Systems Research*, vol.3 no.1.
- Amin, Samir (1999), *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Amis, P. (1995), "Making Sense of Urban Poverty", *Environment and Urbanization*, 7 (1), 145-57.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Bartik, Timoty J. (2001), "Fighting Poverty with Labor Demand Policies" *Employment Research*, Upjohn Institute for Employment Research.
- Belek, İlhan (1999), *Postkapitalist Paradigmalar*, Sorun Yayınları, ikinci Baskı, İstanbul.
- Berenguela, Ruben M.S. (1988), *Informal Sector, Labor Markets and Returns to Educations in Peru*, The World bank, Washington.
- BM (2000), *İnsani Kalkınma Raporu (Human Development Report)*, Birleşmiş Milletler, <http://www.un.org>
- Bozkurt, Veysel (1999), "Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", ISGUC.ORG, Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi, <http://www.isguc.org>.
- Bulow, Jeremy I ve Summers, Lawrence H. (1985), "A Theory of Dual Labor Market markets With Application to Industrial Policy: Discrimination and Keynesian Unemployment", *NBER Working Papers Series*, Working Paper No.1666, 1-58.
- Çetik, Mete ve Akkaya, Yüksek (1999), *Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, Friedrich Ebert Stiftung, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal TARİH VAKFI, İstanbul.
- Dickens, W.T. ve Lang, K. (1988), "The Reemergence of Segmented labor Market Theory", *The american economic Review* 78 (May), 129-134.
- Dickens, W.T. ve Lang, K. (1992), "Labor Market Segmentation Theory: Reconsidering The Evidence", *NBER Working Papers*, No: 4087, 1-80.
- DİE (2004), "2002 Yılı Yoksulluk Çalışması Sonuçları", Haber Bülteni, 13.04.2004, Ankara.
- Dolar, David (2001), "Globalization, Inequality and Poverty since 1980", Development Research Group, World Bank (Novamber).
- Dolar, David ve Aart, Kray (2001), "Growth is good for the Poor", *Policy Research Working Paper*, 2587, Washington, D.C.: World Bank.
- Drucker, Peter (1993), *Yeni Gerçekler*, İş Bankası Yayınları, Çev: Karanakiç, B., Üçüncü Baskı, Ankara.

- Doğan, Ali E. (2002), “Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde Dünya Kentlerine Göç”, içinde, A.A. Dikmen (ed.), *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Giddens, Anthony (2000), *Üçüncü Yol; Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, (Çev. Mehmet Özay) Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Gündoğan, Naci (2003), “Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi”, Yoksulluk Sempozyumu, *Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*, Birinci Baskı, Birinci Cilt, İstanbul.
- Falay, Nihat (1999), “Sosyal Yaşamın ve Emek Dünyasının Dünü ve Bugünü”, Türk İş Yıllığı 99, cilt 2, TİSK, Ankara.
- Harvey, D. (1997), *Postmodernliğin Durumu*, (çev.G. Koca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2000), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev.:Ç. Erdem ve E. Yücel, Dost Kitabevi, Ankara.
- ILO (2000), *Dünya Çalışma Raporu; Değişen Dünyamızda Gelir ve Sosyal Güvenlik*, Cenevre.
- Iverson, T. ve Cusack, T.R. (1998), “The Causes of Welfare State Expansion: Deindustrialization or Globalization ?”, Discussion Paper, Social Science Research Center, September, Berlin.
- Kazgan, Gülten (1994), *Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (2002), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- K. Marx, (1867), *Kapital*, (Çeviri: A. Bilgi), Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1986.
- Lundberg, Mattias ve Lyn, Squire (1999), “Growth and Inequality: Extracting the Lessons for Policy-Makers” uUnpublished Manuscripts, Washington, D.C.: World Bank.
- Martin, R. ve Rowthorn, B. (1986), *The Geography of De-Industrialization*, Hampshire: MacMillan.
- McDonald, Ian M. Ve Solow, Robert M. (1985), “Wages and Employment in a Segmented Labor Market”, *The Quarterly Journal of Economics* C (Novamner), 1115-1141.
- OECD (2004), *Economic Outlook*, Paris, <http://www.oecd.org>
- Polany, Karl (1944), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Türçesi:Ayşie Buğra, Alan Yayıncılık, 1986, İstanbul.
- Rama, Martin (2001), “Globalization, Inequality and labor Market Policies”, Development Research Group, The World Bank (June).
- Ravallion, Martin (2000), “Inequality Convergence”, *Unpublished Manuscript*, Washington, D.C.: The World Bank.
- Sabel, C.F. (1989), “Flexible Specialization and the Reemergence of Regional Economics”, *Reversing Industrial Decline*, P. Hirst – J.Zeitlin (eds.), Oxford: Berg.
- Sala-i Martin, Xavier (2002), “The Disturbing Rise of Global Income Inequalities”, NBER Working Paper, Paper No: 8904.
- Santerelli, E.-Figini, P. (2005), “Does Globalization Reduce Poverty ? Some Empirical Evidence for the Developing Countries”, içinde E.Lee ve M.Vivarelli (2003)

- ‘Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction’ ILO, Genova.
- Stiglitz, J.E. (2002), “Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı”, Çev.:A.Taşçıoğlu ve D. Vural, Plan B Yayıncılık, İstanbul.
- Şenses, Fikret (1989), *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme*, V Yayınları, Ankara.
- Taban, S. ve Kar, M. (2004), *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Taylor, P.J. ve Flint, C. (2000), *Political Geography: World-economy, Nation-state and Locality*, London: Prentice Hall, London.
- Toffler, Alvin (1992), *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. Belkis Çorakçı, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Uzun, Ayşe Meral (2003), “Yoksulluk ve Dünya Bankası”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 155-173.
- Wood, Adrian (1994), *North-South Trade, Employment and Inequality*, Oxford: Clarendon Press.
- World Bank (1990), “Poverty”, World Development Report, Washington,DC.
- World Bank (1995), *Workers in an Integrating World: World Development Report*, New York: Oxford University Press.
- World Bank (2002), *World Development Report 2000/2001; Attacking Poverty*, <http://www.worldbank.org>
- World Bank (2005), *World Development Indicator 2004; Making Services Work for Poor People*, <http://www.worldbank.org>.
- Yeldan, E. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.